

PÜSPÖKI NAGY PÉTER:

Piacok és vásárok kezdetei Magyarországon 1000–1301. I.

Amióta a társadalomtudományok az árucserre kérdéseit érdeklődésük központjába állították és arra a következtetésre jutottak, hogy az árucser-folyamatok, az árucserre különböző formái képek a társadalom, a kultúra megismeréséhez a legtöbb és a legjobb információt szolgáltatni, az árucserre és intézményei – például a *vásár* – történetéről, struktúrájáról, funkcionális kérdéseiről; gazdasági-gazdálkodási, társadalmi-igazgatási-politikai és kulturális-művelődési tényezőiről, azok összefüggéseiről és hatásairól, határendszereikről számos kutatás folyt és feldolgozás látott napvilágot.

A sokoldalúsága, modell mivolta miatt legjelentősebb árucserreformáról, -intézményről, a *vásárról* is sokat hallhattunk, olvashattunk manapság. Többen foglalkoztak a vásárok történetével is. Azonban a magyar vásártörténet korai szakaszát minden korábbi és újabb, eléggé széles körű kutatás ellenére is kevésbé ismerjük, az mind a mai napig meglehetősen homályban maradt. Ennek oka az volt, hogy nagyon kevés adat állt rendelkezésünkre, és azokat is gyakran nem helyesen értelmeztük. Különösen a vásárok keletkezése, intézményesülése jogi problémái körül volt tapasztalható sokféle tisztázatlanság. Nyilvánvaló, hogy az akármily csekély mértékben intézményesedett vásár is a mindenkor „egyszemélyi vezető”, a törzsfőnök, aki általában a hatalmat kézben tartó katonai vezető is volt egy személyben, a „vitéz”, „tulajdona” volt. A honfoglalást, az ország birtokbavételét követően is így mehetett ez továbbra is, a vásárok a különböző területeket megszálló törzsek, népcsoportok vezetői, kimagasló katonái, vitézei voltak. Az effajta strukturálódásra enged következtetni néhány régi vásárunk neve, sajátos névformája: Szoboszlóvására (Szoboszló vitéz vására) 1075, Tassvására (Tass törzsfő vására) 1150, Pétervására (Péter vitéz vására) 1247 stb.

Vásáraink életében döntő változás állt be a feudális királyság megszervezésével, *Szent István* életművével. A király vált az ország legnagyobb földesurává, és a király a saját birtokaira, azok

szervezetére alapozottan teremtette meg az ország közigazgatását, hívta létre az úgynevezett *királyi vármegyéket*. Szent István gondoskodott a saját birtokain való vásárok tartásáról, szervezetéről is, amelyek mellett hosszabb-rövidebb ideig még fennmaradtak az egykori törzsfőnöki, illetve katonai vezetői-vitézi vásárok is. A feudális királyság kiépülésével párhuzamosan a vásártartás engedélyezése királyi joggá változott, és a feudalizmus kiteljesedésekor, a hűbértokok kialakítása, adományozása idején a király a birtokokkal együtt – mint azok szerves részét – odaajándékozta a vásártartás jogát is. A későbbiek során királyaink a vásártartási jogot, a vásárprivilegiumokat, gondos előkészületeket, széles körű tájékozódás alapján adományozták a földesuraknak, ritkábban egyházi és világi intézményeknek (püspökségeknek, káptalanoknak, kolostoroknak stb.). Mezővárosoknak a vásárjogot rendszerint földesuraik szereztek meg, a vásárokat csak megrendeztették a mezővárosokkal, a vásárjövédlem bizonyos része illette meg csak őket, a nagyobb hányad a földesúr volt. Csakhogy mindezeknek a korai folyamatoknak alig maradt írásos emléke. Az írásos források hiánya és a meglévő kevés adat hibás olvasata, félreértése, egymással való összefüggésbe nem hozása – ahogy említettük is – ezt, az árucser-vásártörténet szempontjából meghatározó fontoságú időszakot homályban hagyta.

Püspöki Nagy Péter vállalkozott arra a nagy feladatra, hogy minden fellelhető, idevonatkozó Árpád-kori (1000-1301) okmányt és szöveges forrást összegyűjt, kritikailag átvizsgál, a lehetőség határain belül, aprólékos filológiai munkával a különböző adatokat összhangba hozza egymással, és ezáltal helyesen értelmezi őket. Rendkívül nagy és nehéz, középkori történetünkben, valamint középkori írásbeliségünk viszonyaiban való alapos jártasságot kívánó munka ez, amely ennek a kötetnek a közreadásával korántsem fejeződött be. A négy kötetre tervezett munkálatnak mindössze az első kötetéről van szó. Ennek az első kötetnek külön, a tartalom felől megbízhatóan tájékoztató, önálló címe is van: Az Árpád-kori vásártartás írott emlékei és azok kritikája az államszervezéstől a tatárjárásig. Püspöki Nagy Péter könyve első (A) részében 99 *oklevelet* vizsgál meg 5 toldalékadattal együtt. A második részben (B) 10 vásárral kapcsolatos *törvényadatot* elemez a második Aranybulla – 1231 – koráig, míg a harmadik részben (C) 870 tájától 1242-ig keletkezett külföldi és hazai elbeszélő forrásokat tanulmányoz, szám szerint 17-et. A kritikai vizsgálatok, az összevetések, a hibás olvasatok, kronológiai meg-

állapítások nyomán Püspöki Nagy számos új adatot tár fel, több hibát kijavít, számos forrásnak más értelmezést ad, egyes iratokat hitelesnek minősít, másoknál gyanakodásának ad hangot az okmány, az irat hitelességét illetően. Mindezekkel a finom, rendkívüli nagy figyelmet, tájékozódottságot követelő, és ezeknek megfelelően fontos eredményeket elérő munkálatokkal ismertetésünkben nem kívánunk foglalkozni. Csak az eredmények összegzéseket mondjuk el, hogy Szent István 1007–1015 között bocsátotta ki elvesztett, csak későbbi utalásokból, átmásolásokból ismert vásártörvényét. Ez a vásártörvény biztosította a vásártartás királyi monopóliumát a templomos vagy egyházas helyeken, a templom körül, vásárnaponként (innen ered vásárnap = vásárnap szavunk). Ez a vásármonopólium 1156-ig sértetlenül fennmaradt. Először a királyi alapítású kolostoroknak adományozták királyaink a vásárvám egy részét. A vásárvámok jövedelmének harmadrésze az ispánt, tizede pedig a püspököt illette meg. A teljes vásárvám magánszemélyeknek való eladományozása II. Géza királyunk uralkodása alatt indult meg, és III. Béla alatt vált általánossá. 1061 után a vásárokat nem vásárnapokon, hanem szombatoként tartották. II. Géza idejében terjedtek el a hét más nappal tartott vásárok.

A kötet számos helyéből kiteszöveg, de Püspöki Nagy Péter bejelentése szerint is, a munka még három kötetből, összesen négy kötetből fog állni. Ez az első kötet, ahogy már feltüntettük, az Árpád-kori vásártartás írott emlékeivel és azok kritikájával foglalkozik a tatárjárásig. A második kötet a korai magyar vásártartás történetét fogja tárgyalni a vásárnapi vásároktól a hét különböző nappal tartott vásárok kialakulásáig, illetve a királyi vásármonopólium megszüntéig. A harmadik kötet az Árpád-kori vásártartás tatárjárástól az Árpád-ház kihalásig tartó története írásos emlékeivel és azok kritikájával fog foglalkozni. A negyedik kötet a korai magyar vásártartás történetének második része lesz, napi piacaink, vásáraink kialakulásának és fejlődésének történetét mondja majd el a tatárjárástól az Árpád-ház kihalásáig. Püspöki Nagy Péter megjegyzése szerint ez a negyedik kötet lesz a leggazdagabb, a történészek, helytörténészek, művelődéstörténészek, etnográfusok által leginkább hasznosítható. Tartalmazni fogja majd Árpád-kori vásárhelyeink jegyzékét is. Talán mondanunk sem kell, hogy mily nagy várossal vagyunk a teljes Árpád-kori vásártörténet megjelenéséért. Ez az első kötet is bizonyítja, hogy Püspöki Nagy Péter munkájával a magyar, sőt a nemzetközi társadalomtudományok egy, a továbbiakban nélkülözhetetlen munkát, kézkiírányt fognak nyerni. (Madách, Bratislava, 1989.)

Dankó Imre

A Gömör Néprajzi kiadványsorozatról¹

1. A magyar néprajzi könyvkiadás szempontjából óriási jelentősége volt az 1960-ban megindít-

tott, s a debreceni KLTE Néprajzi Intézete gondozásában máig megjelenő Műveltség és Hagymánynak. Ekkortájt néprajzi könyvkiadásunk – bár megélné a látszólag – csak keveseknek nyújtott megjelenési lehetőséget. A régóta publikálni nem tudó *Vajkai Aurél* (Szentgál, Bakony), a nagyobb művekkel ekkor jelentkező, de már befutott generáció (*Balassa Iván, Hoffmann Tamás*), s a könyvkiadásunk néprajzi vonalát mozgató *Ortutay Gyula* és közvetlen köre juthatott csak szóhoz. Kezddöknék sovány lehetőségeik lehettek, hisz még a múzeumi kiadói tevékenység is épp-hogy lábadozott. A Debreceni Néprajzi Intézet ekkor induló évkönyve – amely az *Ethnographia* és az ekkor még rendszeresen megjelenő, sokakat összefogó Néprajzi Értesítő mellett – legszínvonalasabb magyar periodikának számít; nemcsak befutott kutatóknak (hazaiaknak s külföldieknek), hanem az intézet diákjainak, nemrég végzett hallgatóinak is fórumot jelentett. Együtt szerepelhetett itt *Gunda Bélával, Újváry Zoltánnal* és *Szabadsfalvi Józseffel* több jeles, de pályára nem került, ám kitűnő cikket író évfolyamtársuk (*Szabadi Imre, Nagy Benjámin*), s még az intézetben tanuló diák (*Béres Csaba, Iekvai Nándor, Szilágyi Miklós*), ha irányításukkal jó tanulmánnyal jelentkezett. Befértek e dolgozatok a *Kós Károly, Kustaa Vilkuuna, Kallós Zoltán, s Heyerdal* dolgozatai mellé, jó híret kelte az intézetnek, s a magyar néprajz újabb generációjának is. Az évkönyv ma más funkciót betöltve, de vállalva ezt a hagyományt is, a XIX. számtól kezdve *Ethnographica* et *Folkloristica Carpatica* címmel, idegen nyelven jelenik meg, továbbra is összefogva az intézet jelenlegi és volt munkatársait, s a néprajz legjobb-jait.

Időközben változott könyvkiadásunk politikája, bővültek a lehetőségek, a vidéki (tanácsi és múzeumi) könyvkiadás is megélné, de egyúttal szaporodott az intézetben végzett hallgatók száma, gyarapodtak a DENIA-ban a kiadatlan kéziratok, amelyre a szakma igényt tarthatott nagy vállalkozásai (lexikon; atlasz; s egy új Magyarország Néprajzi) közepette. A különböző országos kiadók listájára azonban kevesen kerülhettek fel. Új szükséglet teremtődött, s ezt az új szükségletet felismerve, és anyagi alapját is megteremtve *Újváry Zoltán* létrehozta az intézet új típusú sorozatait. 1978-ban indult a *Studia Folkloristica et Ethnographica*, a következőben a *Folklor és Etnográfia*, majd a *Gömör Néprajza*, s az idén a *Néprajz egyetemi hallgatók számára*. Ma már e jó tíz év termése eléri a száz kötetet is, s még nem szoltunk azokról a segítő vállalkozásokról, amikor helyi tanácsok, múzeumok kiadványainak létrehozásában is részt vállaltak. Tematikus kötetek, válogatások, s önálló, egyszerűs munkák látnak itt napvilágot, *még hozzá igen gyorsan*, a megírást követően alig fél vagy egy esztendő várva ki. Ez a mozgékony, s a sorozatok friss jellege *lehetőséget ad fontos kérdésekhez való hozzájárásra, segíti a nemrég végzett hallgatókat, hogy nevük a szakma előtt is ismert lehessen*. Csak utalni szeretnék arra, hogy *Kunt Ernő* Temető az Aggteleki-karszt falvaiban című 1978-ban megjelent munkája gyorsan felhívhatta a közfigyelmet a

¹Elhangzott Putnokon, 1989. szeptember 6-án

szerzőre, s arra, hogy itt sajátos módszerrel e témát kutató emberről van szó. De *Pintér István* vagy *Markos Gyöngyi* is úgy léphette át munkahelyének küszöbét, hogy egy fajsúlyos munka megjelenésére számíthatott, amely megbecsülést, s új megbízásokat hozhatott számukra a távoli munkahelyen. Jómagam több olyan kötetet publikáltam, amely régóta folytatott kutatásaim összegző megfogalmazására adott módot. Ha ez nincs, továbbra is csak alkalmi feladatokkal, helyi megbízásokkal foglalkoztam volna nevem a szakmában. Hasonlóan adott lendületet az új debreceni kiadáspolitika *Kapros Márta*, *Sztrinkó István* vagy *Bereczki Ibolya* számára is; segítette őket rég érlelődő összegzéseik megfogalmazásához.

Ezek a sorozatok még egy új vonással erősítették a régi intézeti hagyományokat. Megnyílt a lehetőség arra, hogy a Debrecenben vagy másutt végzett szakembereken kívül jó munkákat író, úgynevezett „társadalmi gyűjtőket” vagy nem a néprajz területén dolgozó, de azzal mégis hivatászerűen foglalkozó munkatársakat is bevonjon az intézet érdekkörébe. *Faggyas István*nak több kötetete is megjelent már, de *Szathmári Károly*, s mások is adhattak itt közre értékes munkákat. Ez egyben tudományservezés is. A sorozatban kezdők, a nem szakmában dolgozók, az intézet munkatársai együtt lehetnek jelen azokkal, akik kisebb cikkeik tematikus válogatásait vagy egy-egy tájhoz kötött együttesét itt kívánták közzétenni. S itt olyan nevek szerepelnek, mint *Ujváry Zoltáné*, *Szabadfalvi József*, *Németh Péter*, *Voigt Vilmos*, *Paládi-Kovács Attiláé*. Múzeumok, termelőszövetkezetek, községi tanácsok, s más szervek és intézmények támogatják a sorozatokat, éltetik, s tekintik olyanoknak, amelyben érdemes írni, megjelentetni. *Igazi tudományservező tevékenység ez, s valóságos és erős központtá tette a Debreceni Néprajzi Intézetet*. A sorozattal meg ma már senki nem kerülheti meg a kötetek anyagát, megállapításait anélkül, hogy elfoglaltsággal ne vádolnának vagy felületesnek ne mondanák. Jelen valóság e sorozatok léte, de már tudománytörténet is.

2. Sorozatokról beszélek, noha itt csak a Gömör Néprajza sorozatot kell méltatnom², annak eddig megjelent 21 kötetét, amelyet kiegészít még több sorozaton kívül megjelent, de ugyancsak a gömöri kutatások eredményeként napvilágot látott kötet; s amelyek közül mégis kimaradt olyan – mert Gömört csak részben érintő könyv –, mint pl. a *Kunt Ernő* említett munkája, vagy *Czövek Judit* halottlátókról szóló tanulmánya. A Gömör Néprajza sorozatra is állnak az eddig elmondottak; tehát az, hogy az intézet munkatársai, hallgatói, társadalmi gyűjtők, s nem utolsósorban a miskolci Herman Ottó Múzeum munkatársi gárdája fog össze, s hozzá létre; segítik szövetkezetek, települések, intézmények folyamatos megjelenését. A kör azonban itt tovább bővül, mert a munkák egy része a határon túli területekről szól, s a CSEMADOK és a szlovákiai magyar falvak népe, s kutatói nélkül nem szerveződhetek volna gyűjtőutak, kutatótáborok, levéltári vizsgálatok. Ez azonban még csak az alap, amelyre építeni lehet. Kérdés, hogy mit tartalmaz maga a sorozat? Ho-

gyan éltek a kiadók a maguk teremtette lehetőségekkel?

3. 1985-ben jelent meg az első kötet tíz tanulmánnyal a medvesaljai falvakról. *Ujváry Zoltán* felvázolja Gömör addigi kutatását, s bíz' igen régi előzményekről szólhat csupán, olykor csak a múlt században kereskedve. Újabb átfogó kutatások csak *Paládi-Kovács Attila* nevéhez fűzhetők, s a helyi gyűjtőkön kívül, egy-két témában tünik fel *Bodgál Ferenc*, *Lajos Árpád*, *Nemcsik Zoltán* neve. Kevés a Gömört kutatók száma akkor is, ha beleszámítjuk a nem néprajzzal foglalkozókat is. E bevezetőben már a megszervezett kutatás körvonalai is felrajzolódnak: a Debreceni Néprajzi Intézet, a Herman Ottó Múzeum, a CSEMADOK; s egy szélesebb: volt hallgatókból, s a területen lakó társadalmi gyűjtőkből álló gárda. Ekkor már mögöttük van a medvesaljai, a Csersmosnya- és Murány-völgyi gyűjtés; s természetesen a magyarországi részek szervezett kutatása, amelyben oroszlanrész jutott a mindenkori hallgatóknak, doktoranduszoknak. A publikációk száma azonban gyér még; csak a gömöri népdalok és balladák, a fazekas falvak, egy termelőszövetkezet története, s egy kis rajzgyűjtemény jelent meg. *A Gömör Néprajza sorozat megindítása szükségszerű volt hát: az eddigi, a mind intenzívebbé váló kutatásoknak külön fórum kellett.*

4. Eddig 21 kötet jelent meg, s A/5-ös formátumban 221 ívet, azaz 3540 lapot számlál. Amelyikhez bőséges illusztrációra volt szükség, mint pl. az építkezéssel, sirjelekkel vagy szöttekkel foglalkozó kötetekben, ott megfelelő színvonalú, tudományos értékelhető fotók, rajzok kaptak helyet. Német, olykor szlovák nyelvű kivonatai lehetővé teszik, hogy határainkon túl is felhasználhassák anyagukat, megállapításaikat, s így a szlovák-magyar összehasonlító néprajzi vizsgálatok szempontjából is erjesztő szerepük van.

Tematikus szempontból rendkívül gazdag a sorozat, s tükrözi a monografikus kutatási igényt. Önálló kötetek közül kettő az építkezéssel, egy a településsel, három a gyűjtőgömb, zsákmanóval gazdálkodással, illetve erdőléssel, egy az iparral és kereskedelemmel, három a társadalommal, szintén három-három a szokásokkal, hitvilággal, illetve szövegfolklórral, kettő pedig a népművészettel foglalkozik; de van benne egy Kelemérről szóló, a község egész képét felvázoló munka, s nyitó kötetként Medvesalja kultúrájának főbb vonásait bemutató cikkgyűjtemény; *Ujváry Zoltán* elemző folklórtanulmányainak e vidékre vonatkozó kötet, amely interetnikus szempontból is előmozdítja a gömöri kutatásokat.

A kötetek némelyike azért fontos, mert eddig e területről adataink sem voltak bizonyos témakörökből, s anyagukkal azonnal beépülhetnek a kutatásba. Magam is jó haszonnal fogtam a népi társadalommal, Kelemérről és a nemességgel foglalkozó *Faggyas István*-köteteket, s hasznosítottam a *Palócok társadalomnéprajza* című munkámban, amely része a nagy palóc monográfiának is. Ugyanígy lett része e kötet másik fejezetének *Kotics József* medvesaljai kalendáris szokásokról szóló munkájának sok megállapítása s adata.

Tökéletesen egyesítik a sokoldalú gyűjtés és feldolgozás szempontjait, s a téma széles körü,

komplex értelmezését *Paládi-Kovács Attila* bányászatról, erdei munkákról, *Kotics József* méhészkedésről és *Zsupos Zoltán* gyűjtőgető gazdálkodásról szóló munkái. A választott témát kimerítik ezek a kötetek, s ugyanakkor egy tágabb idő- és térbeli összefüggésbe is állítják. De ugyanígy nyúl az építkezés kérdéseihez *Dám László-D. Rácz Magda*, *Cseri Miklós* is, s a településhez *Pintér István*. Nem fogják át e munkák az egész Gömört, de lehetőséget adnak arra, hogy a jövő kutatása már határozott és biztos pontokat lásson bennük, s úgy viszonyítson, hogy az eltérésekre, kiugró sajátosságokra koncentráljon, midőn térben és időben tágitani próbálja majd határait.

Dobosy László hiedelem és szokás kötete a Hangony-völgyéről már így mérhető *Kotics József* medvesaljai munkájához. De szedettes szöttekéről szóló, gazdagon illusztrált publikációja viszonyítási pontja lehet más területeken e műfaj és technika kutatásának.

Az intézet gyarapodó Gömői Archivuma, a Herman Ottó Múzeum szaporodó tárgyi anyaga, s a fotótárak még sok értéket rejtene; lehetővé

teszik azt, hogy ahol egy témában valaki már mélyfúrást végzett, ezek bevonásával, s néhány újabb gyűjtőúttal, közben felvetődő kérdések tisztázásával egy-egy téma szinte lezárható legyen az egész területen.

Igen örvendetes, hogy Gömörből jeles szöveg-folklórányag kerülhet még ma is felszínre. *Ujváry Zoltán* népdal-, ballada-, anekdotagyűjtései mellett tündérmesék előkerülése már nem hatott szenzációként, mégis meglepetés, s szinte sugallja, hogy más műfajokban is jó szerencse kísérheti a gyűjtőket. *Ujváry Zoltán* folklórtanulmányainak monda- és hiedelemmonda-elemzése ezt külön is megerősítik.

A társadalommal foglalkozó munkák közül *Benkő Éva* összegzését kell kiemelnünk, amely a Medvesalja nagycsalád-szervezetét írja le, erősen támaszkodva *Morvay Judit* könyvére, s ezért a nők szerepét külön is hangsúlyozza. Leírásai korai adatok értelmezésére, a mátraalji megfigyelések kiterjesztésére, a Barkóságból ismert dolgok térbeli tágitására adnak módot. *Faggyas István* emlékezése és gyűjtése a Sajó és a Szuha vidéki kisnemessegről sok értékes adatot tartalmaz, és jól egészíti ki *Lajos Árpád* posztumusz munkáját, *Paládi-Kovács Attila* bányászokról, mészégetőkről, szénégetőkről, erdőmunkásokról szóló kötete nagy részét kitevő leírása, s elemzése főként a munkaszervezet és az életmód egésze megjelenítése szempontjából fontos a társadalomnéprajz számára. Ott, ahol a táj és a közösségi lét egyik alapja az erdő, mondanunk sem kell, mennyire fontos mindez. *Ujváry Zoltán* ír le először alaposan egy olyan műrökönségi viszonyt, a *talló kereszttapaságot*, -anyaságot, amelyről csak nyelvi értelmezési szinten tudtunk eddig valamit.

Folytathatóknak tovább a különböző témák elemzését, oly módszerrel, hogy egy-egy átfogóbb munka köré rendezzük a kisebb cikkeket, más könyvek részleteit, s könnyen beláthatnánk, hogy sok témából készült mélyfúrás, s más területekről a komplexitás jegyében felszínre kerül sok értékes adat összekapcsolható, kis kiegészítéssel Gömör-szerte feldolgozható. Így pl. a halottkultusz, temetkezés *Bartha Elek*, *Kunt Ernő*, *Faggyas István* jóvoltából, s ehhez még hozzávehető az intézet másik sorozatában megjelent, *Czövek Judit* feldolgozta halottlátókról szóló nagyszerű munka, amely a putnoki halottlátóval külön fejezetben foglalkozik. S a temetők néprajzáról *Novák Lászlónak* is még publikálatlan gyűjtései vannak a Murány-völgyéből, s a Szilicei-fennsíkorról. Ugyanígy találhatnánk *Kertész Judit* dolgozatához is párhuzamokat, más területről való gyűjtéseket a születésről, s kisgyermekkorról. A kutatás még folyik ugyan, de némely témák lezárhatók lehetnek, illetve meg kell kísérlni történeti anyaggal való kiegészítésüket. Bizonyos témáknál ez nagyon is lehetséges, mint ezt *Kotics József* és *Zsupos Zoltán* munkái mutatják.

Az összegzés még korai lenne, de már vannak jelek arra, hogy szükséges az átfogó kép és a célszerű, koncentrált kutatás megszervezése. *Ujváry Zoltán* első kötetbeli bevezetője ezt az irányt kijelöli, a folklór terén, de a kultúra más vonatkozásában is tanulmánygyűjteményének be-

²*Gömör néprajza*. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. Kiadja a KLTE Néprajzi Tanszéke, Debrecen. Eddig megjelent kötetei: I. *Gömör néprajza*. Tanulmánykötet (1985); II. *Pintér István*: Dél-Gömör településnéprajza (1986); III. *Kotics József*: Kalendáris szokások Medvesalján (1986); IV. *Benkő Éva*: Nagycsalád a Medvesalján (1986); V. *Ujváry Zoltán*: Fejezetek Gömör folklórához (1986); VI. *Faggyas István*: Kelemér (1986); VII. *Dám László-D. Rácz Magdolna*: Lakóházak Dél-Gömörben (1986); VIII. *Cseri Miklós*: Népi építészet és lakáskultúra a Szuha-völgyben (1987); IX. *Dobosy László*: Szedettes szöttek a magyarországi Gömörben (1987); X. *Zsupos Zoltán*: Dél-Gömör gyűjtőgető gazdálkodása (1987); XI. *Ujváry Zoltán*: Gömői népballadák Holló László illusztrációival (1987); XII. *Faggyas István*: Fejfasz temetők a magyarországi Gömörben (1988); XIII. *Ujváry Zoltán*: Adomák Gömörből (1988); XIV. *Paládi-Kovács Attila*: Életmód, foglalkozás, nemzetiség (1988); XV. *Kertész Judit*: A születés és a kisgyermekkor folklórája a Szuha-völgyben (1989); XVI. *Faggyas István*: A Sajó és a Szuha vidékének kisnemesége (1988); XVII. *Gömör néprajza*. Szerk.: *Ujváry Zoltán* (1989); XVIII. *Kotics József*: Népi méhészkedés Gömörben (1989); XIX. *Dobosy László*: Szokások és hiedelmek a Hangony-völgyben (1989); XX. *Villányi Péter*: Tündérmesék Zabarból (1989); XXI. *Ré-pási Imre*: Ipar és kereskedelem Putnokon a XIX. század közepétől 1945-ig (1989) – A sorozaton kívül megjelent munkák: 1. *Ujváry Zoltán*. Gömői népdalok és népballadák. Miskolc, 1977, 2. sz. kiadás: Szállj el fecskemadár. Bp., 1980; 2. *Szalay Emőke-Ujváry Zoltán*: Két fazekasfalú Gömörben (1982); 3. *Dobrossy István-Fügedi Márta*: Termelés és életmód (1983); 4. *Faggyas István*: Népeleti rajzok (1984); 5. *Ujváry Zoltán*: Menyecske a kemenében (Adomák). Bp., 1986.

vezetőjében, ahol az interetnikus kapcsolatok fontosságát, a településtörténet feltárását, s ezzel az elkülönülő és érintkező tájak és kultúrák rendszerének vizsgálatát, fontosságát hangoztatja. *Paládi-Kovács Attila* a dél-gömöri tájakat, népcsoportokat, s a gazdasági munkamegosztást írja körül, annak jeleként, hogy immár lehetőség van a fő erővonalak megrajzolására is. Mindez meggyorsíthatja egy nagy összegzés születési folyamatát anélkül, hogy le kellene mondanunk a Gömör Néprajza sorozat további készen vagy készületben álló kötetéről.

Több néprajzos generáció nevelkedett fel máig a Gömör táján végzett terepmunkán. Akik itt dolgoztak, de nem e vidékiek voltak, megszerették a tájat s népét. A viszonyítási pont, a paraszti élet, a falu modellértékű képe úgymond gömörizált tudatosodott bennük. Többeknek első nyomatott írása is e tájról szól, épp a Gömör Néprajza lapjain. Nagy dolog ez, mert végigkíséri őt egész életét át. Mindig bekerül néhány gömöri adat összehasonlításként is más vidéki vagy teoretikus cikkeibe. Ha előadást tart, innen is idéz bármely témakörben. E sorozat kapcsán nem árt erre is gondolni. Azokra a finom szálakra, amelyek a feltűnőbbeken, erősebbeken túl a magyar néprajzhoz kötik immár Gömört elválaszthatatlanul. S talán e szálak nem is olyan erőtelnes: *jelen lenni észrevétlenül, de állandóan valahol sokszor nagyobb erő, mint az erősnek látszó, feltűnő ottlét.*

Szabó László

A kézművesek és a társadalom¹

Az MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága legújabb kiadványa a csaknem két évtizede működő kézművesipar-történeti munkabizottság 1988. évi történeti konferenciájának előadásait adja közre. A munkabizottság, mely a témával foglalkozó történetek, muzeológusok, levéltárosok országos összefogására jött létre, eddig összesen kilenc konferenciát szervezett, három külföldi, hatot pedig belföldi szakemberek részvételével. A kutatáshoz nélkülözhetetlen forrásanyagról korszerű módszerekkel készült segédleteket tettek közzé. 1975-ben jelent meg *A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere, I–II.* (Szerk.: Éri István, Nagy Lajos, Nagybakay Péter) című kiadvány, mely a múzeumokban, levéltárakban őrzött céhiratokról és céhtárgyakról ad áttekintést. 1986-ban a kézműves termékekre, munkabérekre vonatkozó árszabások (limitatio) jegyzéke látott napvilágot *A magyarországi árszabások forrásanyagának katasztere, I–II.* (Szerk.: Domonkos Ottó, Kiss Mária, Nagybakay Péter). A munkabizottság külföldi kapcsolatokkal rendelkezik, rendszeresen összeállítja a témában érdekelt belföldi és külföldi kutatók névjegyzékét, a konferenciákra

készült beszámolókat pedig magyar és idegen nyelvű kiadványokban teszi közzé.

Az elhangzott előadások tematikáját nézve a legtöbb a néprajzzal, művészettörténettel összefüggő fazekas-, kékfestő-, mézeskalácsos- iparra, ötvösségre, építészetre vonatkozott, évkör szempontjából a forrásokban bővelkedő XVIII–XIX. századra, területi megoszlásban pedig elsősorban Zala, Veszprém, Fejér megyére. Bár a szerkesztők általában minden kutatási beszámolónak igyekeztek helyt adni, a konferenciák rendszerint meghatározott témakört öleltek fel (pl. 1980-ban az árszabások kérdéskörét, 1982-ben a kézműipar gazdaságtörténeti vonatkozásait, 1984-ben a török kori kézműesség problémáit stb.).

A legutóbbi kötetben szereplő előadások a kézműesség társadalomtörténeti vonatkozásaival kapcsolatosak, és két fő témakört kapcsolnak össze, úgymint a kézművesek vagyoni helyzete, és a kézművesek társadalmi helyzete.

Az első témakörben a kutatás fő forrásai a különféle adójegyzékek és összeírások, valamint a hagyatéki leltárak voltak, az évkör pedig – egy középkori tanulmány kivételével – a XVIII. sz. elejétől a XIX. sz. második feléig terjed. A kötet élére N. Kiss István: *A kézműves réteg vagyoni, társadalmi és katonai súlya 1707-ben* című beszámolója került, melyben a szerző a felsőmagyarországi bányavárosok, Esztergom, Komárom megye, valamint némely alföldi körzetek ipari struktúráját hasonlítja össze. Megállapítja, hogy a bányavárosokban, fejlett mezővárosokban a lakosság viszonylag széles rétege (helyenként 30–40%-a) foglalkozott kézművességgel, ennek hozama azonban csak az összes jövedelem 5–6%-át tette ki.

A kötet egyetlen középkori tanulmányában (*Soproni iparosok a középkor végén végrendeleteik tükrében – 1400–1526*) Szende Katalin a jelzett időszakból 80 kézműves végrendeletét elemzi. Megállapítja, hogy a XV. században a város lakosságának 19–24%-a kézműves volt, legfőbbük az élelmiszer-, a bőr- és a ruházati iparokban dolgozott.

Hagyatéki leltárakat használt fel előadásához Juhász Antal (*Szegedi kézművesek vagyoni helyzete és életmódja... 1780–1828*), J. Halász Margit (*A magyarországi könyvkötők vagyoni helyzetét a XIX. században*) és Horváth D. Tamás (*Lichtenvolner Ferenc készthelyi ácsmester hagyatéka – 1755–1847*). Három kutató, Markalffy Katalin, Kende Tamás, Csögör Csaba azonos forrás, az 1809-ből származó budai, vízvívárosi összeírás adatait vizsgálta meg, összehasonlítva a céhes mesterek, céhen kívüli iparosok, valamint a legények háztartásainak szerkezetét.

Czeglédi Imre: *A békéscsabai kézműiparosok helyzete az 1870–1880-as években iparkamarai összeírások alapján* című dolgozatában, valamint T. Mérey Klára: *Az egyes szakmák „hierarchiája” az 1876-ban fizetett jövedelemadó alapján* című előadásában a kereskedelmi és iparkamarák viszonylag pontos kimutatásait vették alapul. Mérey Klára térképpel és szemléletes táblázatokkal illusztrált munkájában Pécs, Mohács, Nagykanizsa, Kőszeg, valamint egy sor volt mezőváros és község viszonyait elemzi. Megállapítja: ahol az ipar-

¹VI. Kézműipar-történeti szimpózium. Veszprém, 1988. november 15–16. Szerk.: Nagybakay Péter, Németh Gábor. Veszprém, 1989. 260 old.

ágak zöme képviselve volt, és így az ipari struktúra teljesnek mondható, ott ebben az időszakban a mezőgazdasági termékeket feldolgozó élelmiszeripar kapta a legnagyobb szerepet, ami a feudális hagyományokra, az iparfejlődés elmaradottságára utal.

A második témakörben a következő főbb csoportokat lehet elkülöníteni: a kézművesek súlya, szerepe szakmánként és területenként a céhnyilvántartások alapján; a kézművesek házassági kapcsolatai; a polgárrajggal rendelkező kézművesek összetétele; a városi vezető testületek kézműves tagjainak szakmai, származási, vagyoni összetétele és annak változásai; és a XIX. században alakult iparosegyletek és -körök.

Az első témacsoporthoz összesen 10 előadás kötődött. Különösen érdekes, témáját tekintve, Fenyvesi László: *A magyarországi balkániak etnikailag heterogén kézműves társadalma (XV–XVII. sz.)* című munkája, melyben részletesen vizsgálja a XV. században betelepített, hajóépítéssel, fegyvergyártással, ötvöszéggel, ruházati iparral foglalkozó balkániakat, a hódoltságban élő török kézműveseket, valamint a XVIII. sz. végén Szentendrre, Budára, Ráckevére betelepülő szerb iparúzó réteget.

Domonkos Ottó: *Dunántúli takácsok – szakmában eltöltött évek száma* című dolgozatában a győri, nagykanizsai, németújvári, sármelléki céhek mesterkönyvei alapján arra a kérdésre keres választ, hogy a városi és vidéki mesterek meddig voltak a céhek tagjai, és az eltöltött évek alapján mennyi lehetett a teljesítményük. Érdekes adatokat olvashatunk a többi előadásban a soproni posztósokról, kovácsokról, a pest-budai cukrászokról, a makói asztalosokról stb. A felsorolt egyéb témacsoportokat csupán egy-két előadás képviseli (pl. Kocsis Gyula–Kocsisné Nagy Varga Vera: *A ceglédi református iparosság házassági kapcsolatrendszere a XIX. században az anyakönyvek alapján*; Kerécsényi Edit: *Adatok Nagykanizsa benépesedéséhez: a Polgárok Lajstromába 1745–1825 között bejegyzett személyek foglalkozás és születési hely szerinti összetétele*; Löffler Erzsébet: *Iparosok Eger közigazgatásában a XVIII. században*; Bősze Sándor: *A somogyi kézművesek egyesületi tevékenysége a kiegyezés után*).

A szerkesztők munkáját dicséri, hogy valamennyi dolgozathoz német nyelvű összefoglaló is készült, hogy azok tartalmát a bizottság munkája iránt érdeklődő külföldiek is megismerhessék.

Dóka Klára

Kisbéri Honismereti Füzetek¹

A szűkebb szülőföld dolgait szíven viselő olvasó örömmel veheti kezébe Komárom megye legfiatalabb városának, Kisbérnek új helytörténeti kiadványát. A honismereti füzet az 1976 óta működő helytörténeti kör lelkes tagjainak a kutatási eredményeit tartalmazza. Három nagyobb

¹ Szerkesztette: *Koncz József*. Kiadta: Kisbéri Városi Tanács V. B. MEIS osztálya és a HNF Bizottsága. Kisbér, 1988.

egységre bontotta az anyagot a szerkesztő: 1. Dokumentumok Kisbér múltjából; 2. Iskolatörténeti dokumentumok, visszaemlékezések, tanulmányok; 3. A kisbéri véns története.

Kisbér múltjából Győri Imre esperesplébános a számára legközelebbi forrást szolgáltatta meg, az egyházlátogatási jegyzőkönyveket és a plébánia anyakönyveit. A szerző a laikus olvasó számára is kellő eligazítást ad az ilyen dokumentumokról, azok céljáról és korlátairól, egyáltalán az egyházlátogatási jegyzőkönyvekről mint műfajról. A szerző munkájának első részében Kisbér művelődésének múltjából, a másodikban a település valási helyzetéről, lakóiról, birtok- és jövedelemviszonyairól ad ismertetést. Arra is felhívja a figyelmet, hogy más forrásokból – pl. a győri szeminárium irataiból – bővebb adatok birtokába juthatnánk. A feltárt jegyzőkönyvekből kiderül, hogy Kisbér 1750-től már nem egyházi birtok, noha 1669-től kezdve az volt. A forrásismertetés harmadik részében tárgyalt dokumentumok több érdekes adatot közölnek a lakosságról, a társadalmi megoszlásról, a templom felszereltségéről, a lakosság lélekszámáról stb.

A visitatio canonicak több olyan szilárdnak tűnő adatot is megcáfolnak, amik Ádám Éva és Balogh Attila Kisbér 1277–1977 című könyvében szerepelnek. Ugyanilyen szempontból lehetnek érdekesek a kisbéri anyakönyvek is. Pontos képet kapunk az 1836-os kolera lefolyásáról.

Iskolatörténeti dokumentumokat tartalmaz a füzet második egysége. *Mészáros Ferencné* közli az 1714. július 5-1 visitatio canonica jegyzőkönyvének egy részletét, majd 1698-tól 1948-ig kronológiai sorrendben iskolatörténeti, oktatástörténeti adatokat tár az olvasó elé. Az alapfokú oktatás kezdetei cím és a két és fél évszázadot átölelő eseménysor azonban nem felel meg egymásnak.

Időben kisebb részt fog át *Goóz Istvánnak* az ismertetője: A kisbéri Petőfi Sándor Általános Iskola 1971–1986 között. A régi iskola felújításának bemutatásán kívül ír az 1970-es évek iskola-körzetesítéséről. A közöltek értékes adalékok lehetnek egy, a kisbéri oktatás a teljesség igényével feldolgozó munka számára.

Az iskolatörténeti rész kiemelkedően értékes anyaga *Hegedűs Pál* Iskolaépítés száz évvel ezelőtt című írása. A visszapillantást az tette időszerűvé, hogy a kisbéri új iskola átadása körülbelül 100 évvel követte a város régi iskolájának az építését, illetve az építés megkezdését. A dolgozat az egykori ménes megalapításával együtt járó lakosság-növekedés miatt szükségessé váló iskolaépítés történetét dolgozza fel az Országos Levéltár forrásai alapján. Az 1888-tól 1892-ig tartó iskolaépítés egész folyamata bizonyította: régen sem volt könnyű iskolát építeni (végül a megépült iskola kicsinek bizonyult, s 1907 után emeletet építettek rá).

Az egész kötetnek kellemes színfoltja *Schmidt Eleonóra* tanárnő egyéni hangú, meleg visszaemlékezése a második világháború végének és a háború utáni újrakezdetnek oktatási vonatkozására, annak minden nehézségére és szépségére.

Az iskolatörténeti részt *Tóth István* Visszapillantás a kisbéri Tánccsics Mihály Gimnázium

éves történetére, valamint A kishéri Táncsics Mihály Kollégium rövid története (1951–1976) című munkája zárja. Ezek az anyagok 13 éve már megjelentek, de érdemes lett volna bedolgozni a munkába az 1975 és az 1988 között eltelt majdnem másfél évtizedet, és jó lett volna kihagyni a munkából olyan utalásokat, amelyek az 1975-ben készült évkönyv (ebben jelent meg először a két intézmény rövid története) egyébe, ebben a füzetben meg nem jelent részeire utalnak. A dolgozat ettől eltekintve forrásértékű.

A kishéri kiadvány harmadik részében a múlt században alapított s a második világháború után megszüntetett kishéri ménes anyagával találkozhatunk.

Vargáné Mürkl Klára Kozma Ferenc munkásságáról és a lótenyésztésben betöltött szerepéről, valamint Ruisz Gyula, a kishéri ménesbirtok jószágigazgatója munkásságáról ír. Részletes életrajzok mellett pályafutásukat, munkásságukat ismerteti. Az adatok értékes adalékok egy-egy nagyobb lélegzetű monográfia elkészítéséhez.

Dr. Bodai József nyugalmazott igazgató, főállatorvos a kishéri ménes második világháború utáni történetéből közöl másutt még nem publikált részleteket. A közlést az teszi izgalmassá, hogy a szerző a háború végétől figyelemmel kísérhette a ménes ügyeit, és – ha korlátozott mértékben is – sorsának alakításában is részt vehetett, hiszen a ménes alkalmazottja volt, s a tenyésztés egyik irányítója. A ménesről így ír a szerző: „... a ménesnek ma már csak történelme van, jelene nincs.” Ezzel a megállapítással a kishériek nagy bánatára tapintott rá.

A ménes történetének utolsó – fájdalmas, de az elején még bizalommal teli – szakasza 1947/48 után kezdődött, ekkor hozták haza a nyugatra kivitt lovak maradvékát. A sikeres hazatelepítést irányító „jellemzilárd és kemény munkás” vezetők elismerése is ez a dolgozat.

A ménes háború utáni története bő egy évtized, de mily sok minden fért el ebbe az évtizedbe! Terjedelmi okok miatt csak felsorolásként a következőkről esik szó a tanulmányban: a ménes többszöri átszervezése; a fedezőménék és értékeik; a ménes-csikóidomítás mint önálló kezdeményezés; a galopp- és ügetőpályáról lekerülő lovak hasznosítása (nyereg alatti használat és kocsiló); a kiemelkedő kishéri versenyzők felsorolása; a ménes rekonstrukciós tervei és annak megvalósítása; javuló tenyésztés, javuló export; a lovak versenytetetése; a tenyésztés és csikónevelés eredményes kishéri módszere; irányított nevelés; a csikóvitalitási gondok megoldása mikroelemek adagolásával; a lótenyésztési szakemberek képzése; Imperiál; az ún. fakóménés tenyésztésének kezdete; a napjainkban megalakult Kishéri Félvértenyésztők Szövetsége; a ménes megszűnése és a kishéri tanácsnak abban játszott szerepe stb.

A munka azzal zárul, hogy Kishéri a ménes megszüntetésével egy tradícióval szegényebb, s arcnélküli várossá lett.

A Kishéri Honismereti Füzet szerkesztői úgyeltek arra, hogy a városuk iránt érdeklődő külföldieket is tájékoztassák röviden Kishérről, a város történetéről és a helytörténeti kiadvány tartalmá-

ról. Angol, francia, német és orosz nyelvű összefoglaló zárja az egész munkát.

A szövegeket képanyag illusztrálja. A képek minősége igen változó. Célszerűbb lenne, ha a sorozat további kötetekben csak a jó minőségű képeket közölnék.

Befejezésül azt kívánjuk, hogy a kutatóenergiák ne lankadjanak, a Bakonyalja honismereti munkája legyen tartós, folyamatos – és nagyon eredményes.

Dr. Turi Róbert

DÓKA KLÁRA:

A vízmunkálatok irányítása és jelentősége az ország gazdasági életében. (1772–1918)

A szerző kiadásában megjelent kötet régi hiányt pótol. Mindaddig nem látott ugyanis napvilágot e hazánk földrajzi adottságaiból következően gazdaságtörténetünkben oly fontos szerepet játszó témakört monografikusan feldolgozó munka.

A téma időhatárait Dóka Klára 1772 (a Mária Terézia által szervezett két hajózási igazgatási osztály – divisio – felállítása) és 1918 (az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása) között szabtta meg. Az 1772. évi rendeletet a magyar vízügyi szakigazgatás kezdetének tekinthetjük. 1918 pedig nemcsak a munkák területi-anyagi feltételeiben hozott gyökeres változást, hanem ekkorra zárultak le a nagyszabású ár- és belvízmentesítő, a biztonságos hajózást és a mezőgazdasági termelés kiterjesztését lehetővé tevő vízi munkálatok.

A kötet hét fejezetre tagolódik. A XVIII. századi merkantilista gazdaságpolitika és az első vízügyi szervezetek (1772–1787), a Vízi és Építészeti Főigazgatóság tevékenysége (1788–1848), az abszolutizmus kori vízi munkálatok (1848–1867), a kiegyezés utáni időszak folyószabályozási és ármentesítési munkálatai (1867–1889), s a századfordulón a vízgazdálkodás terén felmerült új igények (1890–1919) bemutatása mellett külön fejezet tárgyalja a XVIII–XIX. századi gazdálkodásban sajátos helyet elfoglaló ártéri gazdálkodás, a kultúrternöki és belvízrendezési munkák megszervezése (1870–1918) folyamatát. Így a rendkívül adatgazdag, széles forrásbázisra (kiemelünk a Magyar Országos Levéltár és az Országos Vízügyi Levéltár vonatkozó irategyüttesének feltárását), a magyar és nemzetközi szakirodalom lehető teljes körű feldolgozására épülő monográfiát egyaránt haszonnal forgathatják az agrár- és a művelődéstudomány, a néprajz, valamint az archontológia (a tisztség- és hivatalviselők története) és a hivatal-történet kutatói is.

Dóka Klára monográfiája címében a vízi munkálatok irányítását és ennek az ország fejlődésében szerepet játszó fontos gazdasági vonatkozásait emeli ki. Ami az elsőként jelzett problémakört illeti, a területi és a felső szintű vízügyi igazgatás

alakulása eltérő utat járt be. A kiegyezés után hivatali keretek közé szerveződő területi igazgatás – a mai vízügyi igazgatóságok elődjének tekinthető folyammérnöki és kulturmérnöki hivatalok – a központi szervek felügyelete alatt, a törvényhatóságok műszaki szerveinek ilyen irányú teendőit részben átvállalva tevékenykedett. A felső szintű irányítás alakulásának útja ennél jóval bonyolultabb. A XVIII. században a korszak gazdasági fejlődésének, s a vele szorosan kapcsolatban álló technikai előrehaladásnak megfelelően, a műszaki munkák differenciálódásával vált el a központi kormányzervektől a vízügyi szakigazgatás. Azonban az ekkor létrehozott, önálló vízügyi szerv – az említett két hajózási igazgatási osztály, a Navigations Divisions Direction – rövid életűnek bizonyult, a szakigazgatási tevékenység a magyar kamara (gazdasági és pénzügyek) és a helytartótanács (a vízszabályozás elvi irányítása) fennhatósága alá került. E két kormányzerv irányította az 1788-ban létrehozott Vízi és Építészeti Főigazgatóság – Suprema directio in hydraulis et aedilibus – munkáját is. Am az új szervezet megalakulása egyúttal azt is jelentette, hogy „...a vízügyi szakigazgatás önállóságának biztosítására hosszú ideig nem volt lehetőség”. Csak a XIX. század második felétől nyílt mód arra, hogy „...egyes, speciális feladatok ellátására külön vízügyi hivatalokat hozzanak létre”. A kiegyezés után, 1889-ig a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium volt a vízügyek felső szintű irányítója. „Mindez az ügyek egyszerűsítését is jelentette, hiszen a műszaki ügyeket irányító minisztérium egyúttal főhatóság is volt, amely az adminisztratív teendőket is ellátta.” Az 1870-es években azonban a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium keretein belül alakult ki a kulturmérnöki intézmény, összefüggésben az extenzív termelési lehetőségeit kimerítő, s a tengeren túli és orosz búza versenyétől szorongatott mezőgazdaság intenzív irányú átalakulási törekvéseivel. E folyamat eredményezte az önálló földművelésügyi minisztérium létrehozását is, az 1889:18. tc. értelmében. Az új minisztérium a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumtól a vízszabályozási, ármentesítési, a megszűnő Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumtól a kulturmérnöki és vízjogi ügyeket vette át. A vízi közlekedés felügyeletét a szintén újonnan alakuló Kereskedelmi Minisztérium vonta hatáskörébe. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy az itt tárgyalt korszakban nem valósult meg a vízügyek egysége, önálló ágazati irányításának létrehozása.

A kötet címében jelzett másik kérdéskörrel kapcsolatosan Dóka Klára ezt írja a könyv bevezetésében: „Magyarország földrajzi adottságainak megfelelően a víz a lakosság életében igen nagy szerepet játszott. A Kárpát-medence területének 51%-a alacsonyabb a 200 m-es tengerszint feletti magasságnál, amelyből korábban csaknem 5 millió ha, az összes terület 18%-a volt vízborítás, illetőleg az elöntés veszélyének kitétt terület. A vizek birodalmához tartozó termőföld felszabadítása, az ármentesítés és a belvizek levezetése az ország fejlődését jelentős mértékben befolyásolta.” A részletes vizsgálatok alapján a szerző 14 megyét

választott ki, „...olyan egységeket, amelyek mezőgazdaságilag hasznosítható területéből a vízborítások legalább 12–15%-ot foglaltak el”. E megyék területén – amely magába foglalja az egész Tisza-vidéket, a Körösök völgyét, az Alsó-Rába, a Sárvíz környékét és a Duna-Bács megyei szakaszát – zajlott le a történeti Magyarországon elvégzett vízszabályozási tevékenységek legalább nyolcvan százaléka.

Dóka Klára munkájában végigkíséri azt a folyamatot, amely a török kiűzését és a kuruk mozgalma, a Rákóczi-szabadságharc végét követően az ország gazdasági újjáépítésében végbement. Az osztrák ipar fejlődése, a háborúk (a XVIII. század közepén az osztrák örökösödési, majd a hetéves háború, a századfordulón a napóleoni háborúk) teremtette gabonakonjunktúra, a fokozatosan kiépülő belső piac az olcsó vízi utak, a növekvő számú lakosság és a termőterületek kiterjesztésének igénye a lecsapolások, a folyószabályozások fontosságának felismerését, e munkák megindulását eredményezték. A mederszabályozás, a vízi utak építése az állam, az árvízvédelem, a belvízlevezetés, az öntözés az érdekeltségek (társulatok, szövetkezetek) feladata volt.

1788–1848 között a vízi munkálatokat elsődlegesen a mezőgazdaság igényei határozták meg. A jobbágyfelszabadítás után kifejlesztett rendszeres vízszabályozás is az agrártermelés átalakulásával függött össze, a gabonakonjunktúra a szántóföldek növekedéséhez vezetett, „...a művelés alá vont területek gyarapodása továbbra is a veszélyeztetett ártér rovására történt”.

A vízi munkálatok történetét, a vízjárta területek termőre fogását kissé túlozva „második honfoglalásnak” is szokták nevezni. Annyi azonban bizonyos, hogy ha e munkálatok a földterületek növelésével teremtettek is lehetőséget az extenzív termelés időbeli meghosszabbítására, távlatában nézve mindez „...a további fejlődés elengedhetetlen lépése volt, amely a benne rejlő, előbb vagy utóbb felhasznált belső tartalékokkal a korszerű mezőgazdasági termelést megalapozta”.

Dóka Klára könyvének külön érdeme, hogy a használatot segítő helynév- és vízrajzi mutató, s az előforduló műszaki kifejezések magyarázata mellett közli az 1613–1918 közti, vízügygel kapcsolatos törvényeket is. A monográfiát 15, zömmel a folyószabályozásokat bemutató térképmelléklet zárja. (Bp., 1987.)

Fülöp Éva

LÁBADINÉ KEDVES KLÁRA:

Gyíngyet-gyöngyöt asszonyának¹

„Népszerűsítés és tudomány a népi gyermekjáték-irodalom terén elválaszthatatlan. A magyar jelleget tartalmazó népi kultúrát megóvni, népszerűsíteni és fejleszteni: kezdetben és ma is ez az

¹Drávaszögy (alfalusi) népi mondókák és gyermekjátékok. Horvátországi Magyarok Szövetsége. Eszék, 1989. 259 old.

egyik lendítőereje a néphagyomány vizsgálatának. – tűnik élénk mintegy mottóként a nemrég elhunyt *Kresz Mária* által több mint négy évtizede megfogalmazott gondolatsor, elemezvén a magyar gyermekjáték-kutatás tartalmi és lokális tanulságait. Éppen öt évvel ezelőtt, a Forrás című folyóirat tematikus játékszámában (1985. 10. sz.) köszönhetően ismeretlenül is örömmel, bizalommal Lábadiné Kedves Klára *Barkócakoszoru* címmel, 6 iv terjedelemben közreadott gyűjteményét. Az Eszéken megjelent kötet a jugoszláviai *Drávaszög* déli csücskében elhelyezkedő *Alfaluk*: Kopács (Kopacevo), Várdaróc (Vardarac) és Laskó (Lug) még ismert, s gyakran újraalkotott népi játékszerreit vonultatta fel sok-sok jó rajz és élvezhető fénykép kíséretében.

Ez alkalommal jóval vastkosabb könyv kerekedett ki – a témához külön is, szerencsésen illő szerzői név tulajdonosának – feljegyzéseiből. Ohatatlanul is követve Kiss Áron, Bakos József, majd újabban Gazda Klára és Gágyor József szemléletmódban igencsak tanulságos példáját, a csaknem 600 játékközlés valóban legújabb „gyöngy”-e játék témájú néprajzi irodalmunknak! Az emlékezetben máig fennmaradt, sőt új variánsokkal éledő mondókák az elmúlt évekre kikristályosodott rendszerezés keretei között is számos szép adatot hoznak, bizonyítva a felnött- és gyermeklélek csonkíthatatlan, az érzelmezhez és értelmezhez egyaránt szóló csodálatos világát. A hagyományozódás, de a közlés szempontjából is lényeges, hogy az ismereteket homogénizáló „modern” iskolai tankönyvírói törekvések ellenére itt a folklórszöveg a ma is kitapintható autentikusságában jelenik meg, okosan elkerülve a vegytiszta lúgozottság szürkésfehér foltjait. Lábadiné Kedves Klára sikeresen mellőzte a néha még ma is tettenérhető kutatói képmutatást, a mindenáron archaikumot vadászó-bogozó törekvést. A kortárs gyermekélet és -tudat ohatatlanul felhasználja az örökölt játékformulákat, s illeszti be pl. a néhány évvel ezelőtt népszerű, távol-keleti vízbetyár: Sandokán alakját. Így: „Sandokannak nagy-mamája, / Felmászott a palmafára, / Ezt a majmok nem engedték, / Rothadt tökkel fejbeverték.” Az Alfalukban irigylésre méltóan még ma is igen gazdag mozgásos-ügyességi játékok között az ún. *ugródsi* (fiúk erőpróbáló vetélkedése) pedig szintén az 1980-as évek eleji filmhősörl kapta a nevét, lefolyásában is utánozva annak mozdulatait. Itt jegyezzük meg, hogy a kopácsiak évtizedek óta kedvelt *játszóján* álló szomorú akác neve pedig ismét csak stilszerűen: Tárzán-fa...

Mindent összevetve: L. Kedves Klára (segítve őt az általa szakszerűen irányított laskói tanítványi gárda) igen tanulságos és értékes, a határainkon belül is fontos szempontokat nyújtó gyűjteményt hozott össze s adott közre. Szeretnénk ehelyütt is szorgalmazni, hogy e kiadvány a kutatóhelyek könyvtárai mellett szélesebb körben is válhasson hozzáférhetővé, eljutva nevelők és fiatalok kezébe egyaránt.

Kriston Vizi József

Slovensky národopis (Szlovák néprajz)

A Slovensky národopis (Szlovák Néprajz), a Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Társaságának évente négy alkalommal megjelenő folyóirata. 1989-ben immár a 37. évfolyam számait böngészhetjük a szakterület olvasója. A folyóirat 1. és 2. számában áttekintést kaphatunk a szlovák lakodalmi szokásokról, nemcsak szakmai, de gyakorlati célokát is szem előtt tartva: hozzá kíván járulni a jelenlegi szertartáskultúra alakításához.

K. Jakubiková írásának célja az utóbbi negyedszázad lakodalmi szokásainak módszertani vizsgálata a szlovák és a cseh folklórból és más kelet-európai országokból, főleg Lengyelországban, a Szovjetunióban és Bulgáriában. J. Komarovskya a szlovák lakodalom összehasonlító tanulmányozásának problémáit fejtegeti. Szerinte a szlovák-szláv lakodalmak felépítésének szerkezetét tekintve a legnagyobb különbségeket talán a keleti szlávoknál figyelhetjük meg, ahol a szláv lakodalmi szertartás már a legregyebb időkben összetett történelmi folyamaton ment keresztül, s a finn-ugor lakodalmi szertartások befolyása alá került. P. Mozolík a polgári lakodalmi szertartásokat és azok fejlődését elemzi a mai Szlovákia területén. Már 1894-ben törvényrendelet mondta ki a házastársi jogot, mely bevezette a törvényszabta (kötelező) polgári házasságot. A menyasszony férje lakásában való fogadtatásának körülményeiről V. Feglová ad áttekintést. Hontban pl. a menyasszonyt apósa vezette az ünnepi asztalhoz, más helyeken egyéb szokások alakultak ki. L. Chorváthová két falu családi kultuszának szokásmondásait állítja párhuzamba. A lakodalmi menet jeleiről M. Benza, a szüzesség szimbólumairól O. Dauglová írásaiban olvashatunk.

A házassági kihirdetések és azok helye a szlovákiai lakodalmak rendszerében Z. A. Rusnáková, a lakodalmi vendégsereg és a feltálat ételek problémaköre (R. Stolicná), az ifjú pár életkörülményei a hagyományos falusi környezetben, de a többi lakodalommal kapcsolatos írás is: a lakodalmi szertartás énekei (E. Krekovicová), a lakodalmi énekek repertoárja (P. Popelka), lakodalmi szövegek, köszöntők (M. Lescák), bibliai motívumok a lakodalmi szövegekben (Z. Profantová), lakodalmi szokások jelmezei (D. Luther) új színfoltjai a szlovák etnográfiai irodalomnak. A Mann a kelet-szlovákiai cigányok lakodalmi szokásainak alapvető ismerveit tárgyalja, M. Botiková pedig a vajdasági szlovákok között készített felmerést az ottani lakodalmi szertartásokról.

Méry Margit, a Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Társaságának munkatársa átfogó áttekintést nyújt a *palóc lakodalom* alapvető jegeiről, szokásairól.

Az eléggé összetett lakodalmi szokások közül Méry Margit csupán a palócok körében jellegzetes elemekkel foglalkozik, mint a párválasztás, az eljegyzés, a menyasszony kelengyéjének a vőlegény házába való átvitele és a lakodalmi tűz megyújtása.

A palócöldi lakodalom alapvető jegyeinek meghatározásakor a kiindulási alapot a gömői lakodalmi szokások elemzése adja, de az összehasonlítás kedvéért Dél-Szlovákia más vidékeiről is kapunk áttekintést. A fennmaradt írásokból egyöntetűen kitűnik, hogy a párválasztást döntő módon a birtokviszonyok és a szülők határozták meg. A zaboralji adatok szerint némely szülő a múltban 4–5 éves fia jövendőbelijének 1–2 éves kislányt választott. A párválasztás elterjedtebb népi szokásai közül a kendőkötést és a májusfaállítás említést a szerző.

A magyar nyelvterület nagy részében – akárcsak a szlovákoknál – az eljegyzés legfontosabb mozzanata a menyasszony és a vőlegény kézfogása, a kézfogó volt. Ebben jelképes szerepe volt a kendőcserének, akárcsak a bánatpénznek. Gömörben a karikagyűrű cseréje csak századunk húszas éveitől vált szokássá.

A menyasszony kelengyjét szintén különböző szokások közepette vitték át a vőlegény házába. Az ágyat legtöbbször a lakodalom előtt, néhány helyen azonban csak az után. Ezt nevezték ágyvitelnek, napjainkban ez a *pakolás*. A menyasszony fogadásának is különböző rítusai alakultak ki (pl. cukorral és mézzel fogadták, esetleg seprűvel stb.).

A cikk szerzője szerint a palóc lakodalmi szokások egyik legjellemzőbb eleme a lakodalom végi tűzgyújtás, az ún. *hajnaltűz* vagy *menyasszony-porkolás*, amely a palóc lakodalom utolsó jellegzetes aktusának számít még ma is. Az udvarban vagy az úton elhelyezett szalmagyújtásban részt vett az egész lakodalmi sereg, sőt némely helyen még az oda nem hivatalos személyek is. A reggeli tűzgrálás kiegészítő eleme volt a menyasszony vánkosságának ellopása. A fiatalok által a kocsmába vitt vánkost a menyasszony csak váltásádj ellenében szerezhetette vissza.

J. Mjartan: Az utolsó mézeskalács- és viaszkészítő Privigyén címmel készített szakszerű és alapos leírást erről a lassan már feledésbe menő mesterségről.

A 3. szám bővebb terjedelemben foglalkozik a Szlovákia mai területén működő bányászok egykori életével. Eleinte a területen főleg a réz, később

az arany, ezüst, vas és más hasznosnak mondott érc bányászata kötötte le az emberek érdeklődését. Az idők folyamán több lelőhely közelében bányásztelepülések jöttek létre, sajátos gazdasági életmódot kialakítva. Az érckitermelés és a fémfeldolgozás széles körű és bonyolult folyamat volt. Sok szakembert, nagy szaktudást és üzleti kapcsolatokat is igényelt.

Itt olvashatjuk *J. Čukan* alaposabb fejtegetését a liptói bányászok migrációjáról. A bányásznap selmecbányai hagyományairól *M. Vozárová* emlékezik meg. Ez a város lett a XVIII. században a bányászat fellegvára egész Európában. Selmecbánya és környéke a színhelye *L. Droppová* gyűjtésének is, aki az ottani bányászdalokat adja közre. *J. Vozár* terjedelmesebb munkájában a középszlovákiai bányászok jogait dolgozza fel.

A Termés című fejezetben XX. század eleji gömői faszénégetésről olvashatunk (*J. Mertuš*).

A tavalyi év utolsó számának nagy része az emberi alkotó tevékenységgel foglalkozik, a néprajzi és a folklorisztikai kutatások szemszögéből vizsgálva. *M. Városová:* Az ember mint kulturális lény című munkájában olyan kérdéseket fejtet meg, mint a kulturális tevékenység eredete és lényege, vagy a kultúra helye és szerepe az emberi alkotásokban. *T. Kováč* pedig a lélektan oldaláról közelíti meg a felvetett kérdést. Egy másik írása két, azonos helyi sajtóságok között élő szlovák furulyást mutat be, ráirányítva a figyelmet a köztük lévő különbségekre és hasonlatosságokra. *L. Chorváthová* a szertartásokat az alkotókészség szemszögéből vizsgálja, *Z. Profantová* ugyanezt a közmondások vonatkozásában teszi. A továbbiakban érdekes írások olvashatók a népi mesemondásról és az ismertebb szlovák mesemondókról. Figyelmet érdemel még *G. Kiliánová* írása a népi írásbeliségről.

A szép kivitelű folyóiratot fekete-fehér és színes képek, fotók teszik még értékesebbé. Kár, hogy az írásokat csak német és orosz nyelvű összefoglalók követik, hiszen a témák között soknak magyar vonatkozása is van, így a magyar szakemberek érdeklődésére is számot tarthatna.

Jankus Gyula

HÍREK

Anna-barlang. Két évig tartó felújítási munkák után újra megnyílt a látogatók előtt a lillafüredi Anna-barlang, amely a Palota szálló függőkertjei alatt, a vízesés szomszédságában található. A barlangot a múlt század elején fedezték fel. 1813-ban találtak rá néhány üregre, de dr. Kadie Ottokár csak 1912-ben vizsgálta meg és térképezte fel az üregrendszerét, amely a Hámori barlang nevet kapta. A barlang bejárata a Szinva-patak vízesése melletti terméskő támfalban van. A negyven méter hosszú vízszintes, mesterséges táró a barlang első termébe, a Hallba vezet. 1923-tól 1945-ig istentiszteleteket is tartottak a barlangban. A felújítás során ennek újabb emlékei is előkerültek. (*Kerékyártó Mihály*)

